

IRENA JAROS* | UNIwersYTET ŁÓDZKI

Kazimierz Sikora, *Życzenia w gwarze i kulturze wsi*

KSIĘGARNIA AKADEMICKA, KRAKÓW 2020, S. 393

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.01011>

Monografia Kazimierza Sikory to wyjątkowe na tle polskiej literatury językoznawczej dzieło, stanowiące zwieńczenie wieloletnich zainteresowań autora polskimi gwarami, a w szczególności występującymi w nich przejawami etykiety językowej. Poprzedzona kilkoma publikacjami podejmującymi zagadnienie z zakresu wiejskiej grzeczności językowej (zob. Sikora 2011, 2013, 2015) praca sytuuje się na pograniczu pragmatyki językowej i etnolingwistyki. Jej celem jest „przedstawienie form obecności życzenia (i życzeń) w kulturze ludowej wsi polskiej i wiejskim modelu grzeczności” (s. 11). Mowa jest o „obecności”, ponieważ autorowi dzięki żmudnym badaniom terenowym i ekskercji źródeł dokumentarnych, determinacji w poszukiwaniu przejawów „dobrego słowa” w dawnym i współczesnym języku mieszkańców wsi udało się zgromadzić ogromny materiał faktograficzny, zarejestrować zachowane przykłady życzeń należące do świata wiejskiej kultury, który niestety nieuchronnie odchodzi w zbiorową niepamięć.

Omówienie zagadnień związanych z formułą życzeń wiejskich zostało oparte na materiale pochodzącym przede wszystkim z terenu najbliższego autorowi – wsi położonych na obszarze Podkarpacia oraz południowej Małopolski. W zdecydowanie mniejszym stopniu pojawiają się w książce przykłady życzeń pochodzące z innych regionów Polski. W zamieszczonym na końcu publikacji aneksie odnajdujemy wykaz 83 wsi położonych na terenie województw: świętokrzyskiego, podkarpackiego i małopolskiego, z których pochodzą analizowane przykłady życzeń. Nie jest to więc teren całej Polski, ale na pewno ta jej część, w której w znacznym stopniu zachowały się do dzisiaj zarówno przejawy tradycyjnych życzeń związanych z obrzędowością agrarną, świąteczną, rodzinną, jak i rozbudowany system codziennych formuł życzących i – co jest równie ważne – gwara, która jest ich nośnikiem. Nie bez znaczenia pozostaje towarzysząca autorowi świadomość o w miarę jednolitej historycznie „formacji tradycyjnej kultury ludowej” (s. 13).

Wachlarz poruszonych w recenzowanej książce zagadnień jest niezwykle bogaty. Przedstawienie w publikacji różnych form życzeń funkcjonujących w środowisku wiejskim staje się okazją do prezentacji arcyciekawych faktów dotyczących dawnych i obecnych tradycyjnych zasad grzeczności w środowisku wiejskim oraz formułowania głęboko przemyślnych i niezwykle ważnych opinii na ich temat. Na uwagę zasługuje występujący bezpośrednio po *Wstępie* bardzo ważny dla zrozumienia istoty kultury ludowej rozdział pt. *Przybliżenia*.

* irena.jaros@uni.lodz.pl; ORCID: 0000-0001-6397-5890

Próba uporządkowania pojęć. Autor z wielkim znawstwem tematu „rozprawia się” z najważniejszymi dla zrozumienia fenomenu ludu i ludowości pojęciami, takimi jak: *gwara, kultura ludowa, model wiejskiej etykiety językowej, tożsamość regionalna* itp., stanowiącymi niejako podstawę jego badań. Napisany wartkim stylem fragment ma charakter erudycyjny. Próbuąc osadzić w nowej polskiej rzeczywistości omawiane pojęcia, autor nie tylko odwołuje się do licznych prac językoznawczych, etnograficznych i etnolingwistycznych, dzieł z zakresu socjologii języka i kultury, ale też wielokrotnie przytacza przykłady pochodzące z własnych doświadczeń wytrawnego badacza i miłośnika polskich gwar, formułuje odważne opinie na temat kondycji i perspektyw polskiej kultury ludowej.

W świat różnorodnych zwrotów i wyrażen związanych z dobrymi życzeniami, w które obfituje kultura polskiej wsi, wprowadzają nas rozdział poświęcony teoretycznym aspektom życzenia jako aktu mowy, powszechnie zaliczanego do dyrektyw, oraz część pracy mówiąca o etymologii słowa *życzenie*, jego zmianach semantycznych w języku polskim i innych językach słowiańskich. Według danych językowych najważniejszą cechą dobrych życzeń jest zdaniem autora szczerą intencją nadawcy i wiara odbiorcy w ich spełnienie. Mają więc one charakter optatywny, wyrażają nadzieję na ich dokonanie się (zob. s. 56–63). Potwierdza to dość szczegółowa analiza operatorów (s. 53–54) i warunków fortunności życzenia jako aktu optatywnego (s. 63–65).

Trzon pracy stanowi główny rozdział zatytułowany *Życzenie i życzenia w kulturze ludowej*. Zakres analizy ze względu na wielkość zgromadzonego materiału został znacząco ograniczony (zob. s. 89). Autor skupił się na omówieniu dwóch typów formuł życzących, tzn. życzeń codziennych (grzecznościowych) oraz życzeń obrzędowych wypowiedzianych podczas kołędowania i w mniejszym zakresie podczas wesel. Dość dużo uwagi poświęcił zaprezentowaniu zwrotów i formuł o charakterze religijnym. Silna wiara w Boga i w Jego sprawczą moc mieszkańców wsi, zwłaszcza należących do najstarszego pokolenia, decydowała i decyduje o stosowaniu wielu wyspecjalizowanych zwrotów i formuł o charakterze magiczno-religijnym (zob. Sikora 2021). Informacje na temat ich udziału w codziennym życiu człowieka są z pragmatycznego punktu widzenia ciekawym pod względem poznawczym przekazem. Uważny czytelnik poznaje nie tylko językowe elementy ludowej etykiety, ale również zasady ich używania.

Przeprowadzona w pracy analiza „skonwencjonalizowanych formuł i zwrotów obsługujących sferę codziennych kontaktów mieszkańców wsi” (s. 89) ograniczyła się do trzech typów formuł o charakterze życzeń, tzn.: (1) formuł powitania, pozdrowienia podczas ciężkiej fizycznej pracy, np. na roli, typu: *Boże dopomóż, Szczęść Boże*, i ich replik, np.: *Panie Boże zapłać, Bóg zapłać*; (2) w większości zrekonstruowanych na podstawie danych historycznych i zgromadzonych w terenie materiałów pozdrowień o formule życzeń używanych w ciągu dnia, np. *Bóg daj Ci dobre dopołudnie/odwieczesz*; (3) formuł należących do kultury wiejskiego stołu, charakteryzującej się wieloma nie tylko językowymi zasadami grzeczności, np.: *Racz Pan Bóg pożegnać, Boże pożegnać* ‘pobłogosław’, *Niech idzie na zdrowie, Z Panem Jezusem pozywajcie!* W książce skupiono się – co stanowi dużą wartość recenzowanej publikacji – na analizie struktury tych zwrotów, ich wariantowości i geograficznej lokalizacji oraz zaprezentowano historię ich występowania w polszczyźnie na podstawie publikacji naukowych (zob.: Cybulski

2003; Pawłowska 2016), słowników etymologicznych i rejestrujących historyczną polszczyznę, encyklopedii (Gloger 1985) i innych źródeł pisanych. Co jednak najważniejsze – omówienie tych formuł jest w pracy K. Sikory głęboko zakotwiczone w kulturze ludowej, poparte wieloma konkretnymi przykładami ich użyc – dawniej i współcześnie, opatrzone bogatymi w szczególności cytataми pochodzącymi z różnego typu dzieł naukowych, literackich i paraliterackich. Autor zwraca uwagę na wyjątkowe bogactwo formuł i ich wariantów, niemające odpowiednika we współczesnych zasobach powitań znanych językom europejskim.

Drugim typem życzeń scharakteryzowanym w pracy K. Sikory są teksty folkloru słownego tworzące bogaty zbiór recytowanych, często rymowanych lub śpiewanych czy wykrzykiwanych, form powinszowań, które towarzyszyły dorocznym obrzędom związanym ze świętami Bożego Narodzenia i Wielkanocy, dożynkami oraz świętami o charakterze rodzinnym – weselem lub chrzcinami (s. 143). Szeroko prezentowane i analizowane w pracy kołędy życzące, towarzyszące świątecznym obrzędom zimowym i wiosennym, pokazują niezwykle bogactwo polskiej kultury wiejskiej. Są one elementem pewnych rytuałów mających zapewnić powodzenie w życiu i w pracy, przynieść dobre plony i dostatek. Autor, powołując się na literaturę przedmiotu (Bartmiński 2002; Niebrzegowska-Bartmińska 2007), przedstawia scenariusz kołędowania, charakteryzuje strukturę oraz treść tradycyjnych życzeń i oracji kołędniczych na przykładzie wsi z okolic Krakowa. Analiza licznych tekstów kołędniczych życzeń¹ doprowadziła autora do wskazania dwóch wariantów ich formułicznych wzorców – optatywnego (typ: *Aby Wam się darzyło w polu...*) i z czasownikiem performatywnym (typ: *Winszuję Wam szczęścia, zdrowia* (s. 167–194). W swojej analizie zwraca uwagę na formuły adresatywne w oracjach i ich funkcje oraz wyrażoną eksplicytnie rolę winszującego posłańca (s. 199). Zajmuje go treść kołęd życzących, przeszycona nadzieją na dobre, szczęśliwe i dostatnie życie beneficjentów życzeń. W wierszowanej formie zostają zawarte najważniejsze dla rolnika marzenia, tęsknoty związane z jego codzienną ciężką pracą i walką o dobrobyt jego rodziny. Podczas omawiania formy i treści tych swoistych życzeń autor z powodzeniem stosuje metody analizy znane z opracowań etnolingwistycznych i stylistycznych. Uwagi na temat sposobów obrazowania, powtarzających się motywów, stosowanej leksyki, licznych wyliczeń, wykrzykników, hiperbolizacji czy wreszcie długości poszczególnych oracji prowadzą do wniosku o symboliczno-magicznej roli sprawczej omawianych tekstów – z jednej strony pełniły one funkcje dobrych wróżb dotyczących nadchodzącego czasu, z drugiej zaś przeganiały i odstraszały złe moce, które mogłyby zaszkodzić odbiorcy życzeń.

Niewątpliwym walorem recenzowanej książki jest osadzenie omawianych życzeń w kontekście kulturowym. Podczas lektury tej wyjątkowej w polskim językoznawstwie pozycji czuje się ogromną miłość jej autora – językoznawcy, dialektologa – do szeroko pojmowanej kultury ludowej. Każdy z prezentowanych i analizowanych językowo typów życzeń jest zanurzony w pasjonującym opisie dawnych i współczesnych realiów życia mieszkańców wsi, wiejskich zwyczajów, obrzędów, zrytualizowanych zachowań ściśle związanych z funkcjonującymi w wiejskich społecznościach zasadami grzeczności, nie tylko językowej. Tak nakreślone tło

¹ Uwagę zwraca bogata faktografia – teksty kołęd życzących, zamieszczone w *Aneksie 2* (s. 344–379) pochodzą z różnych regionów Polski: z Podkarpacia, Kielecczyny, Śląska, Orawy, Spiszu, Podlasia, Kurpiów, Białostoczczyzny i Suwalszczyzny.

obyczajowe, kulturowe oraz ekonomiczne pozwala lepiej zrozumieć istotę i funkcję „dobrych słów” kierowanych do ich odbiorców.

Udane połączenie analizy językowej życzeń z próbą określenia ich roli w kulturze ludowej powoduje, że recenzowana publikacja stanowi syntezę wiedzy na temat życzeń, ich rodzajów, sytuacji pragmatycznych, w których były i/lub są wypowiedziane, wreszcie ich – często magicznego – znaczenia w życiu mieszkańców polskich wsi. Jest to dzieło niezmiernie ważne dla polskiej kultury, podejmujące oryginalną tematykę, pokazujące w uporządkowany sposób bogactwo form życzeń funkcjonujących na polskiej wsi na tle dawnych i współczesnych relacji między językiem a kulturą ludową. Ze względu na różnorodność przedstawionych w pracy zagadnień publikacja ta może stać się przedmiotem zainteresowania nie tylko językoznawców, ale również etnologów, antropologów i socjologów kultury, a niezwykle przystępny, miejscami eseistyczny, refleksyjny styl autora zachęci do jej lektury również nieprofesjonalnych miłośników wszystkiego, co ludowe.

Należy dodać, że z racji zmian społecznych zachodzących w coraz szybszym tempie na polskiej wsi, postępującej unifikacji wiejskich i miejskich zwyczajów świątecznych i rodzinnych był to ostatni moment na podjęcie badań dotyczących miejsca życzeń w kulturze ludowej.

Bibliografia

- Bartmiński J. 2002: *Polskie kołędy ludowe. Antologia*, zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków.
- Cybulski M. 2003: *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Gloger Z. 1985: *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1–4, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2007: *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pawłowska A. 2016: *Wpływ zmian społecznych i światopoglądowych na etykietę językową początków doby nowopolskiej*, „Język a Kultura”, t. 26: *Kulturowe uwarunkowania zachowań językowych – tradycja i zmiana*, s. 107–117.
- Sikora K. 2011: *Winszowanie i dobre słowo w gwarze*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” VI, „Dialog z Tradycją”, cz. 1, s. 171–189.
- Sikora K. 2013: *Życzenia i winszowanie jako akt mowy*, „LingVaria” VIII, nr 2(16), s. 179–189.
- Sikora K. 2015: *Spełnione sny chłopskiego szczęścia – w tekstach życzeń i oracji kołędniczych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” VII, s. 411–435.
- Sikora K. 2021: *Gwarowa etykieta językowa i religia*, „Gwary Dziś”, nr 14, s. 247–263.